

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh889>

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN KÜRT POLİTİKASI

Bekir BİÇER*

Özet

Osmanlı İmparatorluğu dağılma sürecini yaşarken devlet yönetiminde en çok etkili olan ve üzerinde en çok tartışılan padişah Sultan II. Abdülhamit olmuştur. Padişahın en belirgin devlet politikası ise İslamcılık'tı. Bu makalede İslamcılık politikası çerçevesinde sultanın Kürtlere yönelik politikaları ele alacak ve şu soruların cevabı aranacaktır: Sultan, Kürt coğrafyasını ve Kürtleri ne kadar tanıyabilmiştir? Doğu Anadolu Bölgesi sultan için neden çok önemlidir? Sultanın İslamcılık politikası içinde Kürtlerin yeri nedir? Sultan, Kürtleri İslam birliği içinde tutmak ve ülke bütünlüğünü korumak için neler yapmıştır? Padişahın Kürtler için geliştirdiği ve uyguladığı özel politikaları nelerdir?

Ayrıca sultanın Kürt aşiretleri korumak için uyguladığı politika, Dersim için hazırladığı ıslahat layihaları, Hamidiye Alayları ve Aşiret mekteplerini kurması Osmanlı Devleti'ne ne tür katkı sağlamıştır? II. Abdülhamid'in Kürt politikası, günümüz sorunlarının çözülmesine bir katkı sağlayabilir mi? gibi sorular cevaplanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Sultan II. Abdülhamit, Kürtler, Panislamizm, Osmanlı İmparatorluğu*

Kurdish Policy of Sultan Abdulhamid II

Abstract

When Ottoman Empire was going through the disintegration course, Sultan Abdulhamid II was the one to be the most effective on governmental administration and to be mostly discussed. His most distinguished policy was Islamism. In this article Sultan's policy towards Kurds in the frame of Islamism is to be dealt with and answers to the following questions are to be sought. How well did the Sultan get to know Kurdish geography and the Kurds? Why did East Anatolian Area mean a lot to

* Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi SBBF Tarih Bölümü

him? What is Kurd's place in Islamism policy. What did the Sultan do in order to keep Kurds in Islamic unity and maintain state wholeness? What are special policies that were developed and performed by the Sultan? Beside these, what kind of contribution did the policy carried out to protect Kurdish tribes, the reform reports for Dersim, Hamidiye Regiments (Alays), and Tribal Schools make to Ottoman Empire? Can Abdulhamid's Kurdish policy help solve today's problems?

Key Words: *Sultan Abdulhamid II, Kurds, Islamic unity, Ottoman Empire*

Osmanlı Devleti ve Kürtler

Osmanlı Devleti'nin Kürtlerle kader birliği yapması Yavuz Sultan Selim devrindedir. Bu dönemde Osmanlılar, Safevi Devleti'ne ve Alevi Türkmenlere karşı Sünni Kürtlerle ittifak yapmıştır. 1514 Çaldıran Savaşı'nda Safevi Devleti yenilmiş ve Safeviler Zagros dağlarına kadar çekilmiştir. Sultan Selim, "Bidlis Emiri İdris-i Bidlisi'yi Urumiye Gölünden Malatya'nın batı tarafına kadar dağınık olan Kürdistan'ın emir ve komutanlarını Osmanlı çatısı altında toplamak için Doğu Anadolu'ya göndermiştir. İdris-i Bitlisî'nin mâhirane müzakereleri sonucu yöre beyleri Osmanlı itaati altına alınmıştır. İdris-i Bitlisî'yle birlikte Ermi, Esni, Soran, Sosun, Bitlis, İmâdiye, Hasankeyf, Hizan ve Ömeriye emirleri Osmanlı hâkimiyetini kabul etmiştir."¹

Diğer bir deyişle "Safevilere cephe alan Bitlis hâkimi Emir Şerefeddin, Hasankeyf emiri Halil, İmâdiye hâkimi Sultan Hüseyin, Hizan meliki Emir Davud, Urmiye, Cizre, Eğil, Palu, Siird, Meyyafarikin gibi yirmi beş Kürt beyine itaatlerine karşılık olarak beyliklerine ait topraklar üzerinde haklarını tanıyan beratlar ve istimaletnâmeler gönderilmiştir. Bu sayede büyük Kürt hanedan ve aşiretlerin yirmi beş tanesi Osmanlı Devleti'nin safına katılmıştır."²

"Osmanlılar fethettikleri bölgelerde mutlak bir merkezîyetçilik fikriyle hareket etmemiş, pragmatik davranarak ihtiyaca göre farklı özelliklere sahip çeşitli idare şekilleri oluşturmuştur. Bu anlayışın sonucu olarak doğuda fethedilen topraklarda, Ekrad sancağı ve hükümet diye adlandırılan bir tür irsi sancak beyliği oluşturulmuştur. Böylece Anadolu'da, Kuzey Irak'ta ve İran sınırına yakın bölgelerde kurulan yerel Kürt hanedanların varlıklarını sürdürmelerine imkân tanınmıştır.

¹ M. Mehdi İlhan, *Amid (Diyarbakır)*, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 73, 74.

² V. Minorsky, *Kürtler ve Kürdistan*, (Çev. Kamuran Fıratlı), Doz Yayınları, İstanbul 1996, s. 80.

Ekrad sancaklarında tahrir yapıldığından içlerinde tımar ve zeamet erbabı kişiler bulunurdu. Ancak beyin ölümü veya azledilmesi durumunda sancak aile dışında bir başkasına verilmezdi. Kanunnamelerde ifade edildiği üzere “azl ü nasb” kabul etmezlerdi. Ancak bağlı oldukları beylerbeyi ile sefere katılmak zorunda olduklarından, görevlerini yerine getirmezlerse azledilir ve sancak oğullarından veya akrabalarından uygun görülen birine verilirdi. Bunlara verilen önemden olsa gerek kendilerine padişah emri yazıldığı zaman “cenab” lakabı kullanılırdı. Hem ekrad sancağı hem de hükümetler ocaklık yoluyla tasarruf edilirdi.”³

Osmanlı Devleti, Kürt aşiret liderine öncelik tanıyan ve aşiret hiyerarşisini dikkate alan bir yönetim kurmuştur. Kürt halkına karşı esnek ve yumuşak bir politika takip etmiştir. Osmanlı Devleti Kürtlerin siyasal, sosyal ekonomik yapısına ve dokusuna müdahale etmemiştir. Osmanlı Devleti'ne bağlı olan aşiretler ve şeyhler otoritelerini korumuş ve devlete bağlılıklarını sürdürmüştür. Ancak Osmanlı Devleti'nden beklediği ilgiyi göremeyen bazı aşiretler Safevilerle irtibat kurarak onların hükümranlığını kabul etmiş ve iki devlet arasındaki ihtilaftan âzâmi ölçüde istifade etmiştir.

Osmanlı Devleti, Kürt coğrafyasını farklı zamanlarda, farklı mekânlarda ve farklı idari yapı ile yönetmiştir. Bölgeyi eyaletlere ve sancaklara ayırmıştır. Sancaklara sancak beyi veya vali olarak daha çok Kürt aşiretlere mensup güçlü aile reisleri tayin edilmiştir. Ancak bu durum aşiretlerin hâkimiyet yarışını ve aşiret içi çatışmaları hızlandırmıştır. Bölge genellikle Erzurum, Van, Diyarbakır veya Musul gibi büyük şehirlerden yönetilmiştir. Buna rağmen Osmanlılar ve Safeviler Kürtlerin yaşadığı coğrafyaya hiçbir zaman tam manasıyla hâkim olamamıştır.

Osmanlılar Kürt hükümet ve ekrad sancaklarının varlığına müsaade ederek bölgedeki Kürt beylerinin nüfuzundan yararlanmak ve bölgeyi merkezi otoriteye tabi kılmak istemiştir. Böylece imparatorluk ordusunun seferber edilmesinin maliyetinin yüksek olduğu ve uzun zaman aldığı bir çağda bu idare biçimi hem etkili hem de ekonomik olmuştur. Osmanlı yönetimi, oluşturulan bu düzen sayesinde aşiret reislerinin desteğini alarak aşiretlerin gücünden yararlanmıştır.

Osmanlı devlet yönetiminde Kürt beylikleri iç işlerinde tam olarak egemen ama merkezle olan ilişkisinde İstanbul'a bağlı tipik feodal yönetim

³ Fatih Gencer, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Ankara Ün. Sosyal Bilimler Ens., Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 1, 2.

özelliği taşımıştır. Osmanlı Devleti zayıfladıkça vasallık ilişkileri sadece kağıt üzerinde kalmıştır. Kürt emir, şeyh ve beyleri dilediği gibi davranmıştır. Müslüman Kürtler dini ve siyasi yönden sembolik olarak halife - padişaha bağlı kalmıştır.

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu hızla zayıflarken tebaası olan halklar hükümler için ayaklanmışlardır. Avrupa’da, milliyetçi akımlara ve sömürgecilik faaliyetlerine paralel olarak “Şark Meselesi” doğmuştur. “Şark Meselesi” İngiltere, Fransa ve Rusya’nın Osmanlı - İslam coğrafyasını parçalayıp işgal etme politikasının asıl adıdır. İngiltere’nin Orta Doğu’yu işgal etme çabası Rusya’yı da harekete geçirmiştir. 19. yüzyılda Rusya güçlü bir aktör olarak bölgede varlığını hissettirmiştir. Rusya için Orta Doğu stratejik bir önem arz etmiştir. Rusya, Kafkasya ve Anadolu’yu işgal edince Kürtlerle doğrudan teması geçmiştir. Ruslar, Kürt aşiretleri hâkimiyeti altına almak, İran’a ve Osmanlı Devleti’ne karşı kullanmak için yoğun bir askeri, politik ve diplomatik çaba sarf etmiştir. Rusya, siyasi hesaplarını Ermeni ve Kürtler üzerinden gerçekleştirmeye çalışmıştır. 1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı’ndan sonra doğuda Rusya’nın etkisi artmış ve uluslararası planda Ermeni ve Kürt sorunu doğmuştur.

Rus propagandası ve Rusların politik mücadelesi Kürt milliyetçiliğinin doğmasında çok etkili olmuştur. “Ruslar, Kürtlere kendilerini bir kurtarıcı gibi takdim etmiş, işgal ettikleri Kafkasya’daki Kürtlere çok iyi muamele etmiş ve onların gönlünü kazanmıştır.”⁴ “Abdürezzak, Kamil Bedirhan, Hayderan Konfederasyonu’n önderi Hüseyin Paşa, Zilan önderi Selim Paşa gibi bazı Kürt aşiret liderleri Ruslarla irtibata geçmiş, Rusya ile ittifak yapmış ve Rus Devleti’nin himayesinde özerk Kürdistan kurmak istemiştir. Hatta bazı Kürtler Rus Kürdoloji Enstitüsünde aktif olarak çalışmaya bile başlamıştır.”⁵

19. yüzyılda özellikle Irak’taki Kürt aşiretler arasında Osmanlılara karşı bağımsızlık eğilimi taşıyan isyanlar çıkmaya başlamıştır. Özellikle Baban, (merkezi Süleymaniye) Soran (merkezi Ravenduz), Behdinan (merkezi Amediye), Bohti (merkezi Cizre) aşiretleri isyanlarda öncülük yapmıştır. Doğu’da Hakkâri emirliğinin önemi ve etkisi giderek artmıştır. Hakkâri emirinin 40 bin kişilik asker toplama kapasitesi vardır. Hakkâri emirleri

⁴ P. İ. Averyanov, *Osmanlı İnan Rus Savaşlarında Kürtler (19. yüzyıl)*, Avesta Yayınları, İstanbul 2010, s. 28, 39, 193, 194, 260.

⁵ M. S. Lazarev- Ş. X. Mihoyan, *Kürdistan Tarihi*, (Çev. İ. Kale), Avesta, İstanbul 2010, s. 170; Hasan Uşak, *Kürdistan’da Aşiretçilik ve Milliyetçilik*, s. 221.

egemenlik alanlarını Van ve Urumiye gölleri arasına kadar genişletmiştir. Mardin sancağında yaşayan Milli Aşireti, bölgenin en etkin siyasi gücü olmuştur. Süleymaniye merkezli Baban emirliği isyanların öncüsüdür. Osmanlı Devleti içte ve dışta istikrarsızlaştıkça Kürt aşiretler ve yerel yöneticiler bağımsız hareket etme imkânı bulmuştur.

H. Moltke bu gerçeği şöyle ifade etmiştir: “Osmanlı İmparatorluğu, aslında üzerinde Babîâli'nin hiçbir sözü geçmeyen, geniş ülkeleri içine alır. Padişah devlet içinde fetihler yapmak zorundadır. Bunlara İran sınırı ve Dicle arasındaki dağlık memleket dâhildir. Bu bölgedeki irsi aile nüfuz ve iktidarlarını yıkabilmek mümkün olamamıştır. Kürt beylerinin adamları üzerinde büyük bir egemenlikleri vardır. Beyler kendi aralarında savaşır, Bab-ı Âli'nin egemenliğine karşı koyar, vergi vermekten kaçınır, asker toplamasına müsaade etmez ve son sığınak olarak da yüksek dağlarda kendileri için yapılan kalelere sığınırılar.”⁶

Osmanlı Devleti'ndeki sorunların ancak merkezileşme ve modernleşme politikası ile çözüleceğine inanan padişah II. Mahmut, Sivas valisi Mehmet Reşit Paşa vasıtasıyla 1834 yılında imparatorluk içinde muhalif hareket eden Kürt emir, derebey ve valileri birer birer ortadan kaldırmış ve Kürdistan'da devlet otoritesini yeniden tesis etmiştir. “Osmanlı Devleti Kürt emirlikleri ortadan kaldırmak için askeri harekata başlamadan önce, bölge halkı arasında İslam âlimlerinin; “Hilafet ordusuna karşı koymak Müslümanı dininden çıkarır.” fetvasını yaymıştır. Söz konusu emirliklerin ortadan kaldırılışında bu fetvanın etkisi olmuştur. II. Mahmut, Ravenduz'da Soran, İmadiye'de Bahtinan ve Süleymaniye'de Baban emirliğini ortadan kaldırarak bölgeyi merkezi hükümete bağlamıştır.”⁷

Tanzimat devrinde Osmanlı Devleti daha köklü reformlar yapmanın gerekliliğine inanmıştır. Devlet Kürdistan'da mutlak otorite kurma gereğini hissetmiştir. Çünkü; “Havali Kürdistan şimdiye kadar zâhirde Devlet-i Aliyye'nin dâhilinde mülk olmuş gerçekte ise birtakım mütegalibenin zorbalıklarına maruz kalmıştır.” Tanzimat devrinde Müşir Osman Paşa, Kürdistan adlı bir eyaletin kurulmasını teklif etmiştir. Bölgenin mülkî teşkilatının yeniden düzenlenmesi, huzur ve güvenliğin sağlanması için Diyarbakır eyaletiyle Van, Muş, Hakkari sancakları, Cizre, Botan ve Mardin kazaları birleştirilip Kürdistan adıyla bir eyalet kurulmuştur. (Aralık

⁶ Helmuth Moltke, *Türkiye Mektupları*, (Çev. H. Örs), İstanbul 1969, 229, 231.

⁷ Sinan Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak*, İstanbul 1998, s. 66.

1847)“Tanzimat devrinde Osmanlı mülkî taksimatı içinde 35 eyalet zikredilmiştir. 1847 yılında yeni oluşturulan Kürdistan eyaleti 26. eyalettir.”⁸

“Osmanlı yönetimi Kürdistan eyaletini Hittai Kürdistan (Kürdistan ülkesi) ya da Havâili Kürdistan şeklinde isimlendirmiştir. Bu bölge çoğunlukla Kürt aşiretleriyle iskân edilmiş olan bölgeleri bir eyalet çatısı altında toplamak maksadıyla kurulmuştur. Ancak Kürt aşiretleri dağınık bir halde yaşadıklarından eyaletin sınırları söz konusu aşiretlerin yaşadığı bölgelerin tümünü kapsayacak şekilde çizilememiştir.”⁹

19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti, Kürt bölgelerini merkezi hükümetin denetimine almaya ve geleneksel Kürt emirliklerini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Merkezden valiler tayin ederek aşiretlerin yetkilerini kısıtlamıştır. Böylece aşiretlerin bağımsız hareket etmesi engellenmiş, aşiretlerin Rusya ve İngiltere ile ilişkileri kesilmeye çalışılmıştır. 1845 yılından itibaren Tanzimat'ın dönüştürücü ve merkezîyetçi etkisi bölgedeki Kürt aşiretleri rahatsız etmiştir. Aşiretler İstanbul'dan uzaklaşırken yeni arayışlara girmiştir. Güçlenen aşiretlerin bağımsızlık amacı taşıması, İngiltere ve Rusya'nın Kürt aşiretlere yönelik çıkarıcı ve kışkırtıcı politikası bir dizi Kürt aşiret isyanının çıkmasına sebep olmuştur. Kürdistan'da birbiri ardına çıkan isyanlardan Botan emiri Bedirhan'ın, Şeyh Ubeydullah'ın ve Şeyh Osman'ın isyanları Osmanlı Devleti tarafından bastırılmıştır. Ravenduzlu Muhammed Paşa Osmanlı uyruğuna tekrar sokulmuş ancak bu isyanlar esnasında Kürtler arasında sınırlı da olsa Kürt milliyetçiliği fikri doğmuştur.

Buna rağmen Osmanlı Devleti “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Bedirhanlar gibi bazı Kürt aşiretlerin desteğini kazanmaya çalışmış, Şeyh Ubeydullah, Şeyh Celâdeddin ve Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Şeyh Abdülkadir komutasında 5000 kişilik Kürt askerini Rusya'ya karşı cepheye göndermiştir.”¹⁰

Sultan II. Abdülhamid ve Panislamizm Politikası

II. Abdülhamid'in otuz üç yıllık hükümdarlığı Osmanlı tarihinin en kritik dönemine rastlamıştır. II. Abdülhamid Osmanlı Devleti'ni modernleştirme politikasını devam ettirmiştir. Padişahın 19. yüzyılı diğer

⁸ İbrahim Yılmazçelik, *Diyarbakır Eyaletinin Yeniden Teşkilatlandırılması (1847- 1864)*, Osmanlı, c. 6, Ankara 1999, s. 217.

⁹ Tuncay Ögün, *Cizreli İzzeddin Şir Bey ve İsyanı*, İstanbul 2010, s. 60, 63.

¹⁰ Odile Moreau, *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev. Işık Ergüden), İstanbul 2010, s. 86.

padişahlarından farkı “Devleti bizzat yönetmesi, yeni bir düşüncenin sembolü olması ve topluma yeniden bir umut verebilmiş” olmasıdır.

Bu dönem Osmanlı Devleti açısından dağılma devridir. Batı emperyalizmi dünyanın her tarafına yayılmış ve bununla birlikte kendi aralarındaki ekonomik ve siyasi rekabet artmıştır. Milliyetçi dalga Osmanlı Devleti’ni kasıp kavurmuş ve sömürgecilik faaliyetleri hızlanmıştır. Osmanlı Devleti 1877- 1878 Osmanlı - Rus Savaşında ağır bir yenilgi almıştır. Berlin Antlaşmasından sonra Osmanlı Devleti’nin Balkan coğrafyasında yeni ulusal devletler kurulmuş, Batılılar imparatorluğun Afrika coğrafyasını işgal etmiş, doğuda ise Ermeni ve Kürt sorunu doğmuştur.

II. Abdülhamit’in öncelikli politikası devleti çöküşten kurtarmaktır. Osmanlı Devleti, Kanunu Esasi’yi ilan ederek ülke bütünlüğünü sağlamak istemiş ve dış politikada Almanya’yla yakınlaşarak denge politikası kurmaya çalışmıştır. Duyun-u Umumiye’nin imzalandığı yıl padişah devletin yönetimine hakim olmuştur. Sultan Abdülhamid, devlet yönetiminde köklü değişiklikler yapmak istemiştir.

II. Abdülhamid devrinde Balkanlar’daki Hristiyan azınlıkların devletten koparak bağımsız olmasıyla birlikte Osmanlıcılık politikası iflas etmiştir. Üstelik imparatorluk içinde Hristiyan nüfus azalmış ve Müslüman sayısı artmıştır. Bunun sonucu olarak padişah Ümmetçilik (İslamcılık- Panislamizm) politikasını takip etmeye başlamıştır. Padişahın amacı dağılan Osmanlı Devleti’ni Müslümanlara dayalı olarak devleti korumaya ve kurtarmaya çalışmaktır. Bu amaçla halifelik siyasi bir güç olarak kullanılmış, padişah dünya Müslümanlarının lideri ve halifesi olmaya çalışmıştır.

Padişaha göre: “Devleti Aliyye’nin medar-ı bekası din-i Mübin-i İslamiyet olmakla icabına itina ve ahali-i İslamiye’nin Şeriat’ı Muhammediye’nin kaffei ahkam-ı celilesine riayeti kamilesi” mutlaka gerekliydi.¹¹ Padişahın Müslümanlara vermek istediği mesaj; “Allah’a, peygambere ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin.” (4/59) ayeti ve benzer hadisleri anlamaları ve gereğince amel etmeleri idi. Sultan “Halife-i Müslimin ve zill ullah fi’il arz” gibi hem Panislamist hem de mutlak monarşi görüşü yansıtan bir unvan kullanmıştı.¹²

Padişahın İslamcılık politikası hariçte ve dâhilde olmak üzere iki yönlüdür. Hariçte Mağrip’ten Çin’e kadar bütün dünya Müslümanları

¹¹ Azmi Özcan, *Sultan II. Abdülhamid*, Türkler, c. 12, Ankara 2002, s. 925.

¹² İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 2006, s. 176.

üzerinde egemenliğini ilan etmiş ve iç ve dış politikada eline önemli bir koz geçirmiştir. Bütün İslam coğrafyasında halifenin etkinliğini artırabilmek için bir dizi faaliyette bulunmuştur. Sömürge durumundaki İslam coğrafyasına davetçiler, âlimler göndermiş, dergiler çıkarmış veya çıkan dergilere para vermiş, dini kurumların ve eğitim kurumlarının açılmasına yardım etmiş, önemli şeyhleri ve ağaları İstanbul'a davet ederek onlara makamlar ve unvanlar vermiştir. Bütün bunlar Batı karşısında Osmanlı Devleti'nin gücünü ve pazarlık şansını artırmıştır.

Dâhilde ise “Milletin niyeti halis olup da beyinlerinde bir ittifak ve ittihat hâsil edilecek olursa, devlet bunların her ikisinin ortasında bir politika ittihaz edebilirdi. Milletin niyetini sağlamlaştırıp birbirine bağlayacak tek şey İslam dini idi. Padişahın asıl amacı Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumaktı. İslamcılık aracılığıyla padişah kendine geniş bir sosyal taban bulmuş ve yönetimini meşrulaştırmış ve Müslümanların ortak inancına dayalı olarak yeni bir siyasi dayanışma hissi doğurmuştur.”¹³

İslamcılık politikasıyla Türk olmayan kavimleri özellikle de Arapları, Arnavutları, Boşnakları ve Kürtleri bir arada tutmaya çalışmıştır. Bütün Müslümanlardan bilinçli bir ümmet oluşturmak istemiştir. Müslümanları siyasal bir güç haline getirip Batı emperyalizmine karşı kullanmaya çalışmıştır. II. Abdülhamid “Batıda Müslüman Arnavutları, güneyde Müslüman Arapları ve doğuda Müslüman Kürtleri devletin sınırları içinde tutmaya çalışmıştır. Bunu ancak aşiretler aracılığıyla yapabileceğini bildiğinden Arnavutlar için “Saray Muhafız Alaylarını”, Arap aşiretler için “Aşiret Mektebini” ve Kürt aşiretler için “Hamidiye Alaylarını” kurmuştur.”¹⁴

Padişah bu politikanın Avrupa karşısında sadece bir koz olduğunun farkındaydı. “Rusya ve İngiltere gibi Asya'da birçok Müslüman ahaliyi idareleri altına almış olan büyük devletler padişahın hilafet silahından ürküyordu. Sultan, hilafet kuvvetini memleketin huzuru ve birliğini sağlamaya, dışarıdaki din kardeşlerini her ihtimale karşı sağlam tutmaya karar vermişti. Seyitleri, şeyhleri ve dervişleri gönderip Asya'daki Müslümanları

¹³ Kemal H. Karpat, *I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı* (1876- 1909), Türkler, Ankara 2002, s. 879.

¹⁴ Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara 1987, s. 33.

hilafete manen bağlamaya hususi bir itina göstermiş ve bunun İngilizlerle münasebette çok faydasını görmüştü.”¹⁵

Padişah bu politikasını uygularken Rus saldırganlığından açıkça çekiniyordu. Diyordu ki: “Ben Doğu Anadolu’da küçük bir yol yaptırırsam, Rusya kıyameti koparırdı. Bununla beraber yavaş yavaş çalıştım. Oralarda okullar gibi, yol gibi imar işlerinin büyük bir bölümü benim zamanımda ortaya konulmuştur.”¹⁶ Hükümdarlığı boyunca Anadolu ve Arabistan bölgesine ayrıcalık tanıyan bir politika izlemiştir. II. Abdülhamit, dünya Müslümanlarından iane toplayarak Hicaz ve Bağdat demir yolunu yaptırmış ve böylece devletin Orta Doğu’daki varlığını güçlendirmeye çalışmıştır.

Sultan II. Abdülhamid ve Kürtler

Sultan için İslam birliği politikası içinde Doğu Anadolu bölgesi çok özel bir yer tutmuştur. Padişah, “Kellemi veririm Doğu Anadolu’yu vermem.” diye düşünmüştür.¹⁷ Ama Sultan II. Abdülhamid padişah olduğunda Osmanlı Devleti, Kürt coğrafyasına tamamen hâkim bile değildir. Üstelik Kürt emirliklerin ortadan kaldırılması ve isyanlarla mücadele edildiği sırada halkın zarar görmesi Kürt halkının devlete desteğini ve güvenini azaltmıştır. Özellikle Cizre çevresinde Yezdan Şir isyanının etkisi hâlâ devam ediyordu. “1878 yılının sonbaharında Bitlis, Muş ve Van’da isyanlar patlak vermiş ve kısa süre içinde aşiret isyanları Hakkari ve Botan bölgesine sıçramıştı. Bedirhan Bey’in oğulları Osman ve Hüseyin; Çölemerik, Nizip, Mardin, Zaho ve Amediye’yi ele geçirmiş ve bölgede bağımsızlığını ilan etmişti. İsyân güçlüğüle bastırılmıştı.”¹⁸

Şeyh Ubeydullah İsyanı

Sultan II. Abdülhamid devrinde çıkan çıkarılan en önemli isyan Şeyh Ubeydullah hareketidir. Şeyh Ubeydullah Nehri, Nakşi tarikatına mensup olup büyük Sâdât ailesinden geliyordu. Şeyh Taha’nın ölümünden sonra Nakşibendi tarikatının şeyhi olmuştu. Şeyhin Kürtler üzerinde büyük bir etkisi vardı. Osmanlı ve İran topraklarında iki yüz köyün sahibiydi. 1872 yılında Urumiye ve Hoy bölgesinin vergisini toplama hususunda İran devletiyle

¹⁵ İsmet Bozdağ, *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, İstanbul 1986, s. 72, 73.

¹⁶ İsmet Bozdağ, *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, s. 112.

¹⁷ Bayram Kodaman, *II. Abdülhamit ve Kürtler Ermeniler*, SDÜ, Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs 2010, s. 21, s. 136.

¹⁸ M. S. Lazerev, *Kürdistan Tarihi*, (Çev. İ. Kale), Avesta, İstanbul 2010, s. 150.

çatışmıştı. Şeyh Ubeydullah, Osmanlı - Rus Savaşında müritleriyle birlikte Osmanlı Devleti'nin yanında Rusya karşı savaşıyordu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, şeyhin konumunu güçlendirmiş ve bölgedeki aşiretlerin çoğunun desteğini almıştı. Şeyh ve ailesi isyandan önce Sultan Abdülhamit ile irtibat halindeydi. “Şeyh sultana mektuplar yazmış, sultanın yaverleri ile görüşmüştü. Şeyhin oğlu Seyyid Abdülkadir’le beraber kuvvetlerin bir koluna kumanda eden Hemze Ağaye Mangur, Mahabat’ta Sultan Abdülhamit adına hutbe okutmuştu.”¹⁹ İran’ın İran’da yaşayan Kürtleri Şii olmaya zorlaması şeyhin ayaklanmasına sebep olmuş ve kısa sürede önemli başarılar kazanmıştı.

Sultanla irtibat halindeki şeyhin gücünün ve etkinliğinin artması uluslararası rekabetin şeyhin üzerinde yoğunlaşmasına sebep olmuştur. İngiltere başlangıçta şeyhe askeri destek sağlamış, Rusya ise şeyhe karşı İran’ın yanında yer almıştır. Osmanlı Devleti, şeyhi İran’a karşı korumuş ve desteklemiştir. Ancak şeyh, İran’daki Şii’lere karşı cihat ilan ederek mezhep savaşını körüklemiş ve Osmanlı coğrafyasındaki Ermeni ve Süryanilere saldırarak büyük bir kıyım yapmıştır. İngiltere bu durumdan rahatsız olmuştur. Ayrıca şeyh Osmanlı Kürtleri arasında taraftarlarını artırmış ve sultanın İslamcı politikasına uygun faaliyetler yapmaya başlamıştır.

Öte yandan şeyh, güçlendikçe bağımsızlık fikri taşımaya başlamış ve Osmanlı Devleti’nin aleyhine dönmüştür. Bunun üzerine şeyhe sağlanan Osmanlı desteği kesilmiştir. Bu defa padişah, Şeyh Ubeydullah’a karşı Kürt aşiretleri organize etmiş ve silahlandırmıştır. İngilizlerin de baskısıyla Osmanlı Devleti İran’la işbirliği yaparak şeyhi etkisiz hale getirmiş, tutuklamış ve Mekke’ye sürgün etmiştir.²⁰ İran, Rus ve İngiliz belgeleri şeyhin II. Abdülhamid’in desteği ile ayaklandığını iddia etmiştir. İddiaya göre padişah; şeyh aracılığıyla İran’ı etkisiz hale getirmek, şeyh aracılığıyla Kürtleri kontrol ederek Osmanlı egemenliği altında tutmak ve Ermenilere karşı bölgenin sahihsiz olmadığını göstermek istemiştir.

¹⁹ Sabri Ateş, *Şeyh Ubeydullah İsyanı*, Kürt Tarihi, S. 7, Yıl, 2013, s. 36.

²⁰ Müfid Yüksel, şeyhin padişah tarafından desteklendiğini söylemiştir. “Şeyh Ubeydullah en-Nehri İran’a karşı ayaklanmış ve II. Abdülhamid’den yardım istemiştir. Diğer Kürt aşiretlerinin gönderdikleri 25.000 savaşı ile bir dervişler ordusu meydana getirerek İran’la savaşmıştır. Bu durumdan Ruslar da rahatsız olmuş ve Osmanlı’ya ultimatol vermiştir. Osmanlı Devleti, şeyhi çağırarak ve Mekke’ye sürgüne göndermiştir. Şeyhin sürgüne giderken yazdığı şiir, her şeye rağmen hilafete, Osmanlı’ya ne kadar bağlı olduğunun göstergesidir. Şiirde şöyle der: “Cihanın sultanı Abdülhamid’in tahtı daimi olsun.” II. Abdülhamid Dönemi ve Kürtler.

Kürt aşiret isyanlarının doğurduğu olumsuz sonuçlar, özellikle Şeyh Ubeydullah isyanı ve uluslararası müdahale Sultan II. Abdülhamid'e Kürtlerin nasıl yönetilmesi gerektiğini öğretmiştir. Padişah olumsuz tecrübelerden olumlu sonuçlar çıkarmış ve Kürt aşiretlerin yönetimi için yeni ve daha özel politikalar ve stratejiler geliştirmiştir. II. Abdülhamid Kürtlere yönelik önemli adımlar atmıştır:

Padişahın tasavvufa karşı özel ilgisi vardır. Bu nedenle padişah memleketin değişik yerlerindeki şeyhlerle irtibat kurmuştur. Değişik tarikatlara mensup şeyhleri ülke bütünlüğü ve devletin devamı için kullanmak istemiştir. Bu sebeple özellikle Kâdiri ve Nakşibendi şeyhlerini himaye etmiş ve bu şeyhleri devlete bağlamıştır. “Halidi Nakşiler sultan ve vezirlerine yakınlık göstermiştir. Büyük Kürt şeyhi Mevlana Halidi Bağdadi kanalıyla Şeyh Ziyaeddin Gümüştanevi İstanbul'a gelmiş ve İstanbul'da Sultan'ın da ziyaret ettiği bir tekke kurmuştur. Mevlana Halid'in hem soyunun hem de silsilesinin bir takipçisi olan Mehmed Esad Erbili 1888' de İstanbul'a gelmiş ve Kelâmi Nakşibendi tekkesinde postnişin olmuştur. Sultan, tarikat mensubu şeyh ve müritleri Müslümanların maslahatı için değişik hizmetlerde istihdam etmiştir. Mesela Hakkarili Şeyh Ubeydullah padişahın askerleri arasındadır. Padişah, Nakşi şeyhleri temsilci olarak ülkenin değişik yerlerine göndermiştir. Mesela onları Hicaz demiryolu için para toplamakla görevlendirmiştir.”²¹

Padişah büyük aşiret reisleriyle doğrudan doğruya bağ kurarak aşiretleri kendine bağlamıştır. Padişahın bu konudaki en güçlü dayanağı halifelik sıfatı ve halifelik makamıdır. Zira aşiretler yüzyıllardır manen halifeye bağlıydı. Böylece padişah, aşiret reisleri ve şeyhler arasında kişisel dostluklar inşa etmiştir. Ayrıca aşiretlere somut menfaatler de temin etmiştir. Mesela alaylara mensup aşiretlere, silah cephane vererek onlarda padişahın kendilerini koruduğu hissini uyandırmıştır. Aşiret reislerine paşalık, miralaylık gibi çeşitli rütbelere vermiştir.

Âlim ve müderrislerin ekonomik ve sosyal durumlarını iyileştirmeye çalışmıştır. Âlimler sarayda misafir edilmiş ve itibarlı muamele edilmiştir. Temel dini kitaplar devlet tarafından basılmış, ucuz veya ücretsiz olarak dağıtılmıştır. Cami, medrese tekke gibi dini kurumlar tamir ve imar edilmiştir.

Kürt bölgelerine tayin edilen valiler ve askeri erkan, genellikle özel eğitim almış, bölgeyi yakından tanıyan ve devletin yeni politikasına uygun faaliyet yapan kişiler arasından seçilmiş ve görevlendirilmiştir. “Osmanlı

²¹ Hamid Algar, *Nakşibendilik*, (Çev. Komisyon), İstanbul 2012, s. 51, 54, 86.

bürokratlarından aşiret reisleriyle irtibat kurmaları, onlara dostça ve samimi davranarak onları kendilerine bağlamaları istenmiştir. 1890 yılında aşiret reislerine silah dağıtmış ve çeşitli hediyeler vermiştir. Bu sayede aşiretler devlete bağlanmış ve devlet otoritesi güçlenmiştir. Böylece sultan aşiretlerin gözünde “hâmi padişah” olmuştur.”²²

İran’a karşı Irak’taki Şii çocuklar devlet tarafından eğitilmiş ve halkı aydınlatmak için görevlendirilmiştir. Mesela Bağdatlı Şeyh Muhammed Said, Şiilere karşı mücadele etmekle görevlendirilmiştir.

Sultan değişik kişileri devlete yaptıkları hizmet karşılığında onurlandırmış aşiret şeyhlerini, toplumun liderlerinden kendine saygı ve sadakat gösteren binlerce kişiyi madalya ve hediyeler vererek ödüllendirmiştir. Onlara özellikle içinde kendi mühür ve mektubunu taşıyan Kur’an-ı Kerim hediye etmiştir.

Müslümanlar arasında İslam birliği hissini verebilmek için gazete ve broşürleri etkili bir şekilde kullanmıştır. Bu yayınlarda basit fakat kalabalıklara ulaşabilmek için dini açıdan cezbedici bir dil kullanılmıştır. Samimi bir dindar ve Müslüman olarak sultan, kendisini, yüce bir hükümdar olmaktan çok Müslüman bir dost olarak sunmuştur. Sultan ayrıca Haremeyn’in koruyucusu unvanını sıklıkla kullanmıştır. Hacc’a giden Müslümanları hac esnasında bilgilendirmeye ve bu bilgileri Müslümanlar arasında yaymaya çalışmıştır.

Eğitim alanında köklü yenilikler yapmıştır. Mesela “Taşrada sıbyan mekteplerinin sayısı artırılmıştır. Rüşdiye Mektebi 18782 de 277 iken devrin sonunda 619’ a yükselmiştir. 1886 yılına kadar 200 olan İptidai Mektep sayısı 1906’ da 9347’ye çıkmıştır. 1876’ da taşrada bir idadi varken 1909’da 109 idadi açılmıştır.”²³ “ Bazı basın organlarını desteklemiştir. Mesela Mehmet Tahir’in Malumat gazetesi gibi.”²⁴

Dersim Bölgesinin Islahı

İlk adı Çemişkezek olan bölgenin adı Osmanlılar döneminde Dersim yapılmıştır. Dersim Doğu Anadolu’da bir sancaktır. Dersim tarihi boyunca Anadolu’daki diğer şehirlerden farklı bir seyir takip etmiştir. Coğrafi yapısı

²² Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid’in Doğu Anadolu Politikası*, Ankara 1987, s. 28.

²³ Bayram Kodaman, *II. Abdülhamit Hakkında Bazı Düşünceler*, Osmanlı, c. II, Ankara 1999, s. 283, 284.

²⁴ Jacop M. Landau, *İslami Birliğin Sağlanmasına Yönelik Çabalar*, (Çev. P. Fidanoğlu), Türkler, c. 13, s. 133.

gereği genellikle büyük devletlerin hâkimiyeti altına girmemiş ve özerk yapısını korumuştur. “1508 yılında Şah İsmail Çemişkezek'i ele geçirmiştir. Yavuz Sultan Selim devrinde Çaldıran Savaşı'ndan sonra bölge Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.²⁵ Çemişkezek sancağı adıyla yurtluk - ocaklık statüsüyle Çemişkezek beylerine verilmiştir. Dersim uzun süre aşiretlerin konfederasyonu tarafından yönetilmiştir.

“1518 yılında Çemişkezek sancağı Tunceli, Kemaliye ve Malatya'nın bazı kısımlarını kapsıyordu. Sancak on dokuz nahiye ve üç yüz doksan dokuz köyden oluşmuştu. Kaynaklarda Çaldıran Savaşı'ndan sonra bölgenin etnik ve mezhebi yapısına ve İran'la ilişkilerine dair uyarılar yapılmıştır. Osmanlı belgelerinde 18. yüzyılın başından itibaren aşiretlerin eşkıyalığı yanında Kızılbaşlığına da dikkat çekilmiştir. “Şeyh Hasanlı aşireti eşkıya ve Kızılbaştır. Kızılbaş şâkiler, Rafizi mezhebinden olan Dersim Şeyh Hasan aşireti ve İran'daki Şia'ya benzeyen eşkıyalar” şeklinde tanımlamalar yapılmıştır.”²⁶

“Osmanlılar Dersim'in ulaşılması güç bölgelerini özerk bırakmıştır. Yöneticilerine resmen atandıklarına dair bir belge göndermiş ama kimin yönetici olacağına devlet karışmamıştır. Bu mevkiiler miras yoluyla aşiret ağalarına geçmiş ve asıl yöneticinin seçimi her seferinde yöre halkına bırakılmıştır. Kürt hükümeti denilebilecek bu özerk yönetimler, merkezi hazineye vergi vermek veya orduya asker göndermek zorunda değildir. Toprakları da tımar veya zeamet haline getirilmemiştir.”²⁷

Osmanlılar döneminde Anadolu'da Kürtlerin yaşadığı ve Osmanlılar için en sorunlu olan bölge Dersim bölgesidir. Osmanlı Devleti bu coğrafyaya tam manasıyla hâkim olamamış ve aşiretlerle hep sorun yaşamıştır. Çünkü devlet bu bölgeden asker temini ve vergi tahsil edememiştir. Osmanlı Devleti, Dersim'i ıslah etmek için uzun süre uğraşmış, sürekli layihalar hazırlayarak bölgeyi tanımaya ve nüfuz etmeye çalışmıştır. Ancak ciddi bir başarı elde edememiştir. Ahmet Cevdet Paşa'nın *Mâruzat*'ında tespit ettiğine göre; “Dersim ve Kürdistan'da genel bir ıslahat yapmak zorunluydu. Zira bu bölgelerde yaşayan aşiretler yağmacılığa devam ediyorlardı.”²⁸

²⁵ Rumlu Hasan, *Ahsenü't- Tevârih*, (Ç Cevan), Ankara 2004, s. 164, 165, 190.

²⁶ Ahmet Hazerfen- Cemal Şener, *Osmanlı Belgelerinde Dersim Tarihi*, İstanbul 2003, s. 9, 37.

²⁷ Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh ve Devlet*, s. 239.

²⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Mâruzat* (Haz. Y. Halaçoğlu), İstanbul 2010, s. 98 – 196.

Dersim ıslahı projesi daha ziyade Tanzimat döneminde yapılan modern merkezîyetçi reformların bir devamıdır. Osmanlı İmparatorluğu bu dönemde çöküş sürecini yaşamakta olup elinde kalan toprakları koruma çabasına girmiştir. Bununla beraber Osmanlı coğrafyasının önemli bir kısmı resmen Osmanlı sınırları dâhilinde olmasına rağmen devlet bu coğrafyayı fiilen fiilen kontrol edememiştir. Osmanlı Devleti'nin öncelikli amacı bu bölgelerde yaşayan ancak denetim altına alamadığı aşiretleri kontrol etmek, mümkünse bu aşiretleri yerleşik hayata geçirerek medenileştirmek ve vergi ve asker toplamaktır. Osmanlılar için Dersim daha özel bir yer olmuştur. Çünkü Anadolu bir bütün kabul edilirse “Dersim Anadolu'nun kalbgahıdır.”

Bu bölümde Sultan II. Abdülhamid devrinde Dersim ıslahatı için hazırlanan “Dersim layihâlârının”²⁹ ve “Heyet-i Islâhiye” raporlarından “Dersim Islahat Projesinin” mahiyeti ve kapsamı tespit edilmeye çalışılacaktır. II. Abdülhamit devrinde padişahın talebi üzerine veya asker ve sivil yöneticiler tarafından çok sayıda lâyiha hazırlanmıştır. 1890 yılından 1910 yılına kadar hazırlanan lâyihâlardan bölgenin sorunları, çözüm önerileri ve yapılmak istenenlere dair teklifler açıklanacaktır. Layihâlâra göre:

Lâyihaların hazırlanış amacı; “Dersim ahâlisinin zulmet-i cehl ve nâdâniden istihlâsı, daire-i medeniyet ve mesûdine idhali.” dir.

Dersim'in coğrafyası: Dersim, Hozat, Mazgirt, Kızılkilise, Ovacık, Pülümür, Çarsacak ve Çemişkezek'ten oluşmuştur.

Giriş: Dersim Anadolu'nun en önemli merkezidir. Anadolu havalisi bir vücut gibi farz olunursa Dersim kıtası Anadolu'nun kalbgahıdır. Ancak Dersim o vücutun ciğerlerinde eski bir çıban gibidir. Anadolu'nun kalbgahındaki bu sivilcenin külliyyen sızıltısını mahvetmek hükümetin ve siyasetin görevidir.

Beş yüz seneden beri bölge itaat altına alınamamıştır. Şimdiye kadar devletin bunca külfet ve tedbirine rağmen beklenen netice hâsil edilememiş, oradaki fesat izale edilememiştir. İslah için defalarca askeri harekâtlarda bulunulmuşsa da coğrafyanın sağladığı olumsuzluklar sebebiyle askerler başarısız olmuş veya başarılı olmuşsa bile asker çekildikten sonra ahali eski

²⁹ Lâyiha, imparatorluk idaresinde görülen siyasi, iktisadi, idari ve askeri aksaklıkları ve bunlara yönelik çözüm önerilerini ihtiva eden raporlardır. Cihanşir Gündoğdu - Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti*, İstanbul 2013. Bu bölümün hazırlanmasında “Dersim'de Osmanlı Siyaseti” kitabı kaynak olarak kullanılmıştır.

fiillerine devam etmiştir. İslahatlar beklenen faydayı sağlamadığı gibi devlet halkın nefretini kazanmıştır.

Tanzimat-ı Hayriye Fermanı'ndan beri Dersim'e yetmiş yahut yetmiş beş sene zarfında sekiz on defa askeri hareket yapılmıştır. Her ne vakit askeri te'dib icra edilse yüz binlerce lira harcanmış, yüzlerce asker ve Kürt telef olmuş, haneler yakılmış ve yağmalanmış ama Dersim Kürt halkının medenileştirilmesi ve ıslahı düşünülmemiştir. Devlet ve halk hiçbir fayda görmemiştir. Her operasyondan sonra halk daha kötü olmuş ve daha yoksul düşmüştür. Kürtlerin birçok kötü hallerine rağmen hükümet bunların hiçbir hukukuna riayet etmemiştir. Bunların refah ve saadetleri adeta zararlı görülmek gibi zalimane ve gafilane bir yol tutulmuştur.

Osmanlı memleketinin ilerleme ve medenileşmesine en müsait olan kısım tabii kaynaklara sahip olan Kürdistan'dır. Ancak şimdiye kadar bu tabii maddelerden yeterince istifade çareleri aranmamıştır. Başkentten uzak olan bu bölge hükümetin dikkatini yeterince çekmemiştir. Zamanımızda ciddi tedbirlere tevessül edilerek memleketimizin bir parçası olan bu mühim kıtanın imarına ve ahalisinin saadetine çalışılmalıdır. Bu yerlerin ıslahı ya güzel tedbir ve idare ile tedricen veya kahreden bir kuvvetin sevki ile icra olunmak tabiidir.

Dersim'in nüfusu: 1890'larda nüfus müslim ve gayrimüslim erkeklerden oluşmak üzere yaklaşık 30 bindir. 1908 yılında nüfus 26 bindir ve 12 bin silahlı insan vardır. Bölgenin gerçek nüfusu tespit edilemez çünkü Kürtler nüfuslarını gizlemeye meyillidir. Bu sebeple nüfusun bir kısmı kayıtlı değildir.

Dersim'in sosyal yapısı: Dersim'de oturan ahaliye Dersimli, Dersim Ekradı, Cebeli Dersim Ahalisi denir. Bölge çok dağlıktır ve ulaşımı zordur. Halk kasaba, köy ve mezralarda yaşar. Ama çoğunluğu medeniyet bölgelerinden uzak onar yirmişer haneden oluşan mezralarda yaşar. Hane adını alamayacak kulübelerin her biri bir dağ başında münferit halde yaşamıştır. Bu durum umranı ve diğerleriyle kaynaşmayı engellemiştir.

Ahali büyük küçük aşiretlere ayrılmış olup her biri içlerinden bir reisin yönetimindedir. Dersim aşiretlerinin önemlileri şunlardır: Dersimanlı, Seyidanlı, Şeyh Hasananlı, Koçuşağı, Şamuşağı, Karaballı, Abbasanlı, Bahtiyarlı, Ferhat Uşağı ve Gülabi'dir. Dersim sancağında Çarsacak ahalisi Türk ve sünnidir. Kürt ve Ermeniler ise itaatkardır. Çemişkezek kazasında Kızılbaş olan Kürtler hariç Türk ve Ermeniler itaatkardır. Mazgird ahalisi

genellikle Kızılbaş olup itaatkardır. Kızılkilise, Ovacık ve merkez kazaların ahalisi Kızılbaş olup itaatsizdir.

Bir aşiret diğeri aleyhine silahlanmış ve aralarında düşmanlık doğmuştur. Kabileler birbirleriyle savaşır ve kan davaları yaygındır. Kızılbaş ve bedevi Kürtlerin düzenli bir yaşantısı olmayıp dağ başında hayvancılık yaparlar. Dersim etrafındaki kazaların halkı, Dersim Kürtlerinin çeşitli zulümlerinden ve yağmalarından şikayetçidir. Sadece üzerlerine asker sevk edildiği zaman devlete karşı geçici ittifak yaparlar. Sanat ve ticaret nedir bilmezler. Kürt eşkıyaların itaatkar halk üzerinde söylenmesi mümkün olmayan zulümleri vardır. Aşiretler devletin takibine maruz kaldıkları zaman korunaklı dağlık kesimlere sığınmaktadır. Ormanlar meşe ağaçlarıyla kaplı olduğundan firar edenleri gizlemektedir. Sahih rivayetlere göre “Dersim’in iç kesimlerinde adeta Afrika’nın vahşi kavimlerini andırır, çırlıçiplak, ot kökü ve meşe meyvesi ile geçinen, görünüşü insana benzer hayvani özellikler taşıyan birtakım insanlar bulunuyormuş”

Dersimliler genellikle Kürtçe konuşurlar. Buranın halkı ilim ve irfandan mahrumdur. Sadece şehir merkezlerinde birer mektep vardır. Mektebe bölgenin memur ve esnaf çocukları gelmektedir. Aşiretlerin çocukları mektebe gelmezler. Umum ahali çok cahildir. Okuma yazma oranı %3,4 nispetindedir.

Dersim halkının inançları: Dersim ahalisi Kızılbaş ve bedevidir. Dersim halkı güya Ehl-i Beyt’e mensuptur. Ehli Beyti cahil şeyhler temsil eder. Safeviler’in o havaliyi istilasından beri o bölgede rafizi ilhadların cehalet ve delaletleri devam etmektedir. Bir zamanlar Şia mezhebine mensuptular ama şimdilerde Aliyyullah mezhebine intisap etmişlerdir. Hz. Ali’nin uluhiyetini kabul etmeleri hasebiyle bir cihetten Hristiyanlara benzerler. Kızılbaşlığın zararlı tesirlerinde kalmış ve batıl itikatlara sapmışlardır. Aralarında sâdât namıyla bilinen cahil şeyhler halktan Hakkullah adıyla bağış toplar. Halk cehalet vadisinde olduğundan dinin farzlarından ve şer’i işlerinden haberi yoktur. Hatta taşlara ve ağaçlara perestij ederler.

İslam’ın temel esaslarından olan abdest, taharet ve tesettür nedir bilmezler. Cahil insanların zararlı telkinleri sonucu İslamiyetten nefret ederler. Sünniler hakkında gayz ve garezleri olup Müslüman bir şahsı vahşiyane öldürerek mal ve eşyasını yağma etmek büyük bir mükafatı maneviyeye müstehak sayılmaktadır. Dersimliler fevkalade cahil ve insaniyetin icab ettirdiği dini ve dünyevi vazifelerden gafildir. Hiçbir Kürt köyünde cami yoktur. Kürtlerin Hicaz’ı Kербela’dır. Kürt mezhebinde talak haramdır ama iki

hemşirenin bir nikahta cem'i caizdir. Dersimlilerin Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerinde meskun Şafii Kürtler ile irtibat ve münasebetleri olmadığından, bunlar Anadolu'nun ortasında bir leke nevinde eskiden beri şirret ve mazarratlık yaparlar.

Dersim'in ekonomisi: Halk aşırı yoksuldur ve fakr-ü zaruret içindedir. Fakirliğin birinci sebebi halkın ihtiyacına cevap verecek kadar ekilebilecek arazinin olmamasıdır. Dağların başında beşer onar hanelik gruplar şeklinde yaşarlar. Fakr-u zaruret içinde oldukları için her türlü fenalığı yapabilirler. Zarurette kaldıkları zaman meşe kozaları yerler. Aşiretlerin kendilerine yeter arazileri olmayıp silah gücüyle zayıf olanların arazilerini gasp ederler. Başlıca yiyecekleri yoğurt, süt ve çökelektir. Zirâatleri buğday ve darıdan ibarettir. Bölge ormanlıktır ama orman ürünleri sevk edilip satılmadığından, insanların çalışıp para kazanma imkanları yoktur. Bu yüzden yoksulluk ve sefalet içinde yaşamaktadırlar. Bir kısmı o kadar fakirdir ki kışın yiyecek erzak ve giyecek elbise bulamadıklarından ot köküyle beslenir, çırlıçiplak mağara köşelerinde kışı geçirmeye çalışırlar. Pek çok kadın giyecek elbise şöyle dursun avret yerlerini örtecek bez parçası bulamamakta ve çıplak olarak gezmektedir. Yoksulluk nedeniyle insanlar aşiret reislerine bağlanmaktadır. Onlar da halkın mallarını gasp ve yağma etmektedir.

Bölgede ulaşım çok zordur. Elazığ'dan Eğin Kemah yoluyla sekiz günde Erzincan'a varılır. Yollar çok kötüdür ve eşkiyanın kontrolündedir. Dersim'de çeşitli madenler olduğu bilinmektedir ama bu madenler işletilememektedir. Madenlerin güvenliği sağlanamamakta ve maden yollarını aşiretler yağmalamaktadır.

Dersim'in sorunları: Halk ağa ve seyitlere bağlıdır. Seyitler ve ağalar ise cahildir. Halk aşiretlere bağlı olarak yaşar. Aşiretler kendi arasında sürekli savaşırlar. Aşiretler özellikle sonbaharda bölgede yağma amaçlı akınlar tertip ederler. Ağalar kendi çıkarları için halka her türlü kötülüğü yaptırmaktadır. Halk aşar ve ağnam vergisi vermemektedir. Askere gitmemekte ve bakaya kalmaktadır. Halktan toplanan vergi bölgedeki askerlerin ihtiyacını bile karşılamaz. Halkın çoğu asi ve vahşi aşiretlere bağlı olup hükümetin emirlerine uymamaktadır. İşte Dersim Kürtleri bu hâlde olup yalnız ağalarını tanırlar. Ağalar hükümete itaatkar görünerek hükümetle ahali arasında vasıta oldukları halde gayet hileci olup memurları iğfal ederler. Dersim; eşkiyaların gezindiği, hükümetten kaçarak firar edip oraya sığınanların yaşadığı eşkiya

yuvasıdır. Suç işleyenlerin yaptıkları yanına kalır. Zira coğrafi yapısından dolayı bölgeye yeterince asker sevk edilemez ve adalet tecelli etmez.

Aşiretlerin bir kısmının Emenilerle ittifak yaparak fesat çıkarma ihtimalleri vardır. Ehli İslam'dan bir fert Dersim'e giremez iken Ermeni olduğu halde sarraf ve çerçiler Kürt ağalarıyla rahatlıkla münasebet kurmaktadır. Ermeniler arasında fesat yaygınlaşmış olup casusluk faaliyetleri artmıştır.

Bölgede sorunlar sürekli büyümektedir. Uygun zamanda sorunlarımızı çözeceksek yakında batılı devletlerin müdahalesine maruz kalabiliriz.

Asker ve sivil bürokratların bir kısmı halka çok kötü davranmıştır. Dersim'i Dersim olarak kabul etmiş, eskiden beri tayin olunan memurlar ahalinin isyan ve cehaletinden istifade ederek şahsi menfaatlerini halkın menfaatine tercih etmiş, adaletsizlik vücuda getirerek halkı hükümetten nefret ettirmiştir. Tarla kenarındaki bir ceviz ağacından otuz kuruş öşür aldıkları ve bir zaptiyenin bir avuç tuz rüşvet aldığı bizzat görülmüştür. Yoksul halktan rüşvet alınarak birtakım kötülüklerin üzeri örtülmüştür. Suç işleyenlere ceza verilmemiştir. Görevliler görev yerlerine gitmemiş veya gidememiş ama maaş almaya devam etmiştir. Kendilerine verilen görevleri savsaklamış çoğu zaman görev yapıyor gibi davranmıştır. Zabitandan bazıları insafsızlığı elden bırakmamış maaşa verilmek üzere hükümetten aldıklarını suiistimal etmiştir. Bazı reisler kötülik yapılmış ve devlete olan güven sarsılmıştır. Ağalardan devlete güzel hizmet edenler ödüllendirilmemiş tersine küstürülmüştür. Memurların bir kısmı yönetim konusunda çok yetersiz olmuş buna rağmen senelerce aynı görevde kalmış ancak hiçbir hizmetleri olmamıştır. Üstelik bu memurlar, reisler karşısında devlet otoritesini küçük düşürmüştür.

Görevli gelen mutasarrıf ve kaymakamlar seleflerinden ne devralmış ise Dersim'in halini nasıl bulmuş ise halefine daha fena bir halde teslim etmiştir. Hozat, Ovacık, Mazgirt, Kızılkilise kazaları tamamen aşiretlerden oluştuğu halde mahkeme ve meclis azaları umumiyetle Çemişkezek, Harput ve Eğin'den getirilmiştir. Bölgede görev yapan askerler o kadar yoksuldur ki üzerlerinde elbiseleri bile yoktur. Kıyafetlerine bakarak askerleri halktan ayırmak mümkün değildir.

Dersim için çözümler: “ tashihi itikat ve tasfiyeyi ezhan” esas olmak üzere ıslahatlarla halkın batıl inançlardan kurtarılması için şeriat telkin edilmeli ve İslâm'ın güzelliği anlatılmalıdır. Nasihat ve hitabet için imamlar

gönderilmeli ve mektepler açılmalıdır. Kürtler arasında gayri resmi olarak Nakşi tekkeleri kurulmalı ve şeyhler desteklenmelidir.

Ahaliyi ıslah için söz anlar ve iş bilir seyitlere maaş verilmeli ve bunlar seyyar olarak halk arasında gezdirilerek halkı aydınlatmalı ki halkın hükümete gönlü ısınsın. Aşiret reisleri veya seyitlerden etkili olup bölgeyi yönetebilecek olanlara görevler verilmelidir. Halkın aşiret ağalarına bağlılığı bilinmektedir. Aşiretlerle mücadele yerine aşiret ağalarıyla irtibat kurularak onların desteği alınmalı ve sorunlar birlikte çözümlenmelidir. Cahil halk üzerinde olumsuz etki yapan zararlı ve zorba kabile şeyhleri celp edilmeli, münasip mahallere nakil ve iskan edilmelidir.

Devlet otoritesine karşı koyan şeyh ve ağalar cebren bölgeden çıkarılmalı, Yemen ve Trablusgarp gibi uzak bölgelere sürgün edilmelidir. İslah heyetine karşı koyan Şam ve Koçuşağı gibi aşiretler üzerine yıldırım gibi asker sevk edilmeli, reisleri yakalanarak ibret için cezalandırılmalıdır. Ancak ceza vermekte aşırılığa kaçılmamalıdır.

Yollar yeniden tanzim edilmelidir. Bölgede yol yapmak kolaydır. Zira halk yoksul olduğu için az ücrete çalışabilir. Yol yapımında ücreti ödemek şartıyla halk çalıştırılmalıdır.

Aşiretlerin eşkıyalık yaptığı bölgelere kuleler ve karakollar yapılmalıdır. Bölgenin güvenliğini sağlayacak kadar asker bulundurulmalıdır. Kürtlerden ve aşiretlerden silahlar toplanmalıdır. Silahşorlar askeri eğitime tabi tutularak askeri hizmetlere alınmalıdır. Bölgeye askeri operasyonlar sonbaharda yapılmalıdır.

Vergi vermeyenler, asker kaçakları veya suçlular için af çıkarılmalıdır. Askerlik yaşına gelenler için nüfus sayımı ve emlak kontrolü yapılmalıdır.

Askeri mücadeleden çok medeniyetin güzelliği amaçlanmalıdır. Ahalinin katl, tenkil ve hanelerinin yakılması, mallarının müsaderesi gibi şiddet politikası hiçbir fayda temin etmeyecektir. Dersim'i darb ve tenkil için ne zaman asker sokulmuş ise aşiretler diğer aşiretlere karşı düşmanlığı bırakmış, yekdiğeriyle silahlı ittifak yaparak eşkıyalığa sarılmış ve adeta bir Dar'ul Harp hükmünü almıştır. Aksine Dersim'in bilgece ve şefkatlice ıslah edilmesi gerekir. Askerler eğitilmeli, Müslümanların mallarını yemenin haram olduğu öğretilmelidir.

Dersim müstakil mutasarrıflık haline getirilmelidir. Bu bölgeye gayretli, şefkatli, kanunlara uyan, ilmi ziraate vâkıf, yenilikçi, her türlü ifrat ve tefritten uzak mutasarrıfın tayin edilmesi farzdır. Bu mutasarrıf ahalinin

nasihat edicisi, rehberi ve çiftliğin nazırı gibi olacaktır. Mevcut memurların değiştirilmesi elzemdir. Halka nasihat heyetleri gönderilerek âdilâne muamele edilmeli ve halk devlete ısındırılmalı ve hükümetin emirlerine uyması sağlanmalıdır.

Halkın cehaletten kurtulması, medeniyet dairesine dâhil edilmesi, halkın talim ve terbiyesi için ihtiyaç olduğu kadar ilkokul açılmalıdır. Dersim'e cami ve mescitler açılmalı, gönüllü olan veya yetkin olan imam ve şeyhler görevlendirilmelidir. Ağaların ve seyitlerin çocuklarına eğitim vermek ve sanat öğretmek için çocuklar İstanbul'a götürülmelidir. Eğitim gören bu çocuklar imanları düzelmiş olarak geri dönecekleri için devlete maddi ve manevi katkılar sağlayacaktır.

Dağlık kesimlerde yaşayan göçebe aşiretler ovalara indirilmeli, bu aşiretlere toprak verilmeli ve yerleşik hayata geçirilmelidir. Tarım alanları az olduğu için hayvancılık teşvik edilmeli ve bölgedeki hayvanlar ıslah edilerek cinsleri iyileştirilmelidir. Yoksulluk nedeniyle eşkıyalık ve yağma yapan insanlara temel ihtiyaçları sağlayacak kadar imkan tedarik edilmelidir. Halkın ürünlerini satabileceği pazar yerleri mutlaka kurulmalıdır. Kavgalı ve hasım olan aşiretlerin araları kirvelik ve kız alıp vermek suretiyle düzeltilmeli ve bölgede emniyet sağlanmalıdır. Eşkıyalığın yoksulluktan kaynaklandığı, halkın temel ihtiyaçları karşılanırsa eşkıyalığın biteceği bilinmelidir.

Dersim bölgesinde ehliyet ve liyakat sahibi mutasarrıf, kaymakam ve müdürler istihdam edilmelidir. Şu an görevde olan liyâkatsız memurlar değiştirilmeli bilhassa jandarma heyeti ıslah edilmeli, asayiş ve emniyet temin edilmelidir.

Hamidiye Alaylarının Kurulması

Hamidiye Alayları, II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu'da 1891 yılında Kürtlerden ve Doğu Anadolu'da yaşayan halklardan oluşturduğu askeri birliklerdir. Hamiye Alayları'nın kuruluş sebepleri şöyle özetlenebilir. Hamidiye Alayları'nın kurulmasında en büyük etken Şark Meselesi ve bunun uzantısı olarak doğan Ermeni meselesidir. Vilayet-i Sitte'de Ermeni devleti kurma çabası, bölgedeki Müslümanların Ermenilerin hâkimiyetine girme ve azınlık olma korkusu Kürtleri Ermenilere karşı önlem almaya zorlamış ve Kürtler Osmanlı sultanıyla iş birliği yapmıştır. 1878 Berlin Antlaşma'sından sonra Osmanlı Devleti Doğu Anadolu bölgesi için ciddi önlemler almak zorunda kalmıştır.

II. Abdülhamit Hamidiye Alayları'nı kurma gerekçesini şöyle açıklamıştır: “Rusya ile harp vukuunda disiplinli bir şekilde yetiştirilen bu Kürt alayları, bize çok büyük hizmetlerde bulunabilir. Ayrıca orduda itaat fikri, kendileri için de faydalı olacaktır. Zabit unvanı verdiğimiz Kürt ağaları ise yeni mevkileriyle övünecekler ve bir miktar zapt u rapt altına girmeye gayret edeceklerdir. Çıraklık devirlerini bu şekilde tamamlayacak olan Hamidiye Alayları sonunda kıymetli bir ordu haline geleceklerdir.”³⁰ Hamidiye Alayları'nın kurulmasının diğer sebepleri şöyle sıralanabilir.

Rusya'nın saldırgan ve yayılmacı politikasına karşı Hamidiye Alayları vasıtasıyla Rusların Kafkasya ve Doğu Anadolu bölgesine girmesini engellemek ve Kürtleri, Rusya karşısında güçlü bir askeri siper yapmak. İngiltere ve Rusya'nın saldırıları ile zayıflayan ve istikrarsızlaşan İran'dan gelecek tehlikelere karşı ülkenin doğu sınırlarını korumak. Muhtemel bir Rus işgaline karşı askeri disiplin içine alınan aşiretlerden elde hazır bir kuvvet oluşturmak.

Hristiyan azınlıkların, özellikle de Ermenilerin artan bağımsızlık hareketlerini Kürtler vasıtasıyla dengelemek ve Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti'nin kurulmasını engellemek.

Sarsılan Osmanlı devlet otoritesini pekiştirerek bazı Kürt aşiret liderlerini Osmanlı idari makamlarının sıkı gözetimi altında tutmak ve ülkenin bütünlüğünü korumak. Bununla birlikte askeri disiplin içine alınan aşiretlerden Doğu Anadolu için kolluk kuvveti olarak faydalanma ve düzenli süvari birlikleri oluşturarak yerel güvenliği sağlamak.

Dış tahriklere kapılan ve isyana kalkışacakları açık olan yerel unsurları itaat altında tutmak. Sürekli göçebe yaşayan, yağma ve talana devam eden, aşiretler arasında iç savaş çıkaran göçebe aşiretleri iskân ettirmek ve bunları medenileştirmek. Kürt aşiretleri disiplin altına alarak eğitmek, aşiret kavgalarına son vererek bu yöndeki insan potansiyelini bölge halkı ve devlet lehine kullanmak. Bölgede devlet otoritesini kurduktan sonra bu vesile ile yol, köprü, okul binaları vs. yaparak Doğu Anadolu'nun imarına çalışmaktır.

1891 yılı mayısında Kürt aşiret liderleri veya onların büyük oğulları padişah tarafından İstanbul'a davet edilmiştir. Onlarca reis davete icabet etmişler ve yaklaşık bir ay İstanbul'da kalmışlardır. Sultan, aşiret liderlerini ve şeyhleri huzuruna kabul etmiş, onlara unvanlar vermiş ve onların gönlünü

³⁰ Sultan Abdülhamid, *Siyasi Hatıralarım*, Dergah Yayınları, İstanbul 2010, s. 50, 51.

almıştır. Bu görüşmeden sonra aşiret liderleri halk arasına daha güçlü olarak katılmış ve padişahın isteklerini önemli ölçüde yerine getirmiştir.

“Alaylarla ilgili 1891 tarihinde ilk nizamname yayınlanmıştır. Buna göre alaylar 4 bölükten az, 6 bölükten fazla olmayacaktır. Her alay en az 512, en fazla 1152 kişiden meydana gelecektir. Asker olarak 17- 40 yaş arasındaki erkekler alınacaktır. Askerlerin eğitimini komutanlar yapacaktır. Silah ve cephane devlet tarafından verilecek, elbise ve hayvanlar aşiretler tarafından tedarik edilecektir. Aşiretlerin ileri gelenlerinden devlete sadık olanlara albay rütbesi verilecektir. Fakat yardımcısı mutlaka nizami subay olacaktır. Aşiret fertlerinin askerlik yapması cebren bile olsa sağlanacaktır. Hamidiye Alayları kurulurken özellikle devlete bağlı, küçük, zayıf, itaatkar ve sünni aşiretler tercih edilmiştir. Fakat zamanla bu ölçüler dikkate alınmamıştır.”³¹

Kısa sürede 36 süvari alayı teşkil edilmiştir. Alaylar öncelikle Erzurum, Van, Malazgirt, Hınıs, Varto, Mardin ve Urfa’da kurulmuştur. Hamidiye Alayları’na asker ve at verecek olan aşiret liderlerine padişah sayısız lütuf vaad etmiş, nişan rütbe ve para ödülü vermiştir. Ayrıca aşiretlerin vergi borçları silinmiş ve aşiretlere vergi muafiyeti getirilmiştir. Padişah - halife adına kurulan bu askeri ve siyasi organizasyonun haberleri bütün Kürdistan’da yankılanmıştır.

Viranşehir’deki Milli ve Malazgirt’teki Hasenan aşiretleri beşer alayla, Haydaranlı aşireti yedi alayla en güçlü aşiretler olarak başı çekmiştir. Bu alayların konuşlandığı bölgelerden biri Ruslara karşı Van-Erzurum bölgesi, İngilizlere karşı ise Mardin-Urfa bölgesidir. Alaylara alınan kişiler devlete ve şeriata sadakat yemini etmiştir. Her alaya bir yüzünde Kuran’ı Kerim’den bir ayetin, diğer yüzünde padişah tuğrasının bulunduğu kırmızı atlastan sancak ile beyaz ipek kumaşa yazılmış fermanlar verilmiştir. Her fert, mensubu bulunduğu aşiretin geleneklerine uygun fakat tek tip elbise giyecek; üzerinde ise bağlı bulunduğu alayın işaret ve numarası bulunacaktır. Her alay mensubu bineceği atı ve takımları kendisi temin etmekle yükümlüdür ve atlarda mutlaka alayın damgası olacaktır.

Alaylı aşiretlerin diğer aşiretler üzerinde kısa sürede fiilen otorite kurmasının cazibesi, alay kuran aşiretlerin sayısının hızla artmasına neden oldu. Başlangıçta 13 olan alay sayısı 1895 yılına gelindiğinde 65’e ulaştı.

1896’da, pratikte çıkan sorunları halletmek üzere 121 maddelik ikinci bir nizamname çıkarılmıştır. Yayınlanan ilk nizamnamenin temel mantığının

³¹ Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, s. 47, 55.

korunduğu bu yeni nizamnamedeki önemli yeniliklerden biri alaylara katılan aşiretlere vergi muafiyeti getirilmesidir. Bunun dışında organizasyon şemasında değişiklikler yapılmıştır. Alayların dördünün bir araya gelerek bir liva (tugay) oluşturabileceği, ayrıca Erkan-ı Harb-i Umumi kararları uyarınca gerekirse, alaylardan fırka (tümen) kurulabileceği söylenmiştir. Bu nizamname uyarınca Haydaran aşireti reisi Kör Hüseyin Paşa'ya ve Milan aşireti reisi İbrahim Paşa'ya 'mirliva' (tuğgeneral) unvanı verilmiştir. Nizamnamenin sonuna eklenen özel bir madde ile aşiret alay subaylarının mülki memuriyetlere getirilmeyeceği ancak görevleri ile çatışmamak kaydıyla yerel meclislerde görev alabileceği belirtilmiştir. Böylece alaylar yoluyla, Kürt aşiretler merkezi devletin askeri gücünün ayrılmaz bir parçası haline getirilirken devlet ordu yoluyla aşiretleri kontrol etmiştir.

Hamidiye Alayları'ndan bütün iyi niyet ve çabalara rağmen arzu edilen sonuç tam olarak elde edilememiştir. Özellikle 1897 yılından itibaren devletin nizamnamelere uygun olarak denetim yapamaması, suç işleyenlere ceza verilmemesi ve devletin ilgilenmek zorunda kaldığı diğer sorunlar aşiretlerden kaynaklanan yeni sorunların doğmasına yol açmıştır.

Hamidiye Alayları kurulması birtakım olumsuzluklara da sebep olmuştur. Kürt Hamidiye Alayları, Kürt aşiretlerin bazen kendi hesabına çalışmasını, rakip aşiretleri yağmalamasını ve eşkıyalık yapmasını kolaylaştırmıştır. Alaylar en çok rakip aşiretlerin çatışmalarına sebep olmuştur. "Mesela Haydaran aşiretinde iki etkin paşa olan Emin Paşa ve Hüseyin Paşa arasında çatışma çıkmış, Emin Paşa üç alayıyla birlikte Patnos'a saldırmış ve yüzden fazla insanı ölmüştür."³²

Ayrıca Hamidiye Alayları kendi insiyatifleriyle binlerce Ermeni'yi öldürmüştür. Sason olaylarına, sadece alaylara asker veren aşiretler değil diğer Sünni Kürt aşiretleri ile Alevi Kürt aşiretleri de karışmıştır. Ancak ikinciler sadece yağma ile yetinmiştir. Gerçi dönemin Ermeni tanıklarından Garo Sasuni'ye göre Kürt reayaların Ermenilere saldırıları alaylardan daha şiddetli olmuştu ama Kürt reayayı cesaretlendiren en önemli unsur yine Alaylardır.

Hamidiye Alayları'nın Osmanlı Devleti'ne küçümsenemeyecek başarı ve katkıları olmuştur. Hamidiye Alayları bütün çabalara rağmen düzenli ordu haline getirilememiştir. Buna rağmen bu alaylar sayesinde Kürt aşiretlerin kısmen de olsa devlete sadakatleri sağlanmıştır. Zira bu dönemde büyük isyanlar çıkmamıştır. Hamidiye Alayları; Osmanlı Devleti adına vatan

³² Odile Moreau, *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu*, s. 99.

savunmasına katılmış, Ermenilerin yıkıcı bölücü faaliyetlerine set çekmiş ve doğuda bir Ermeni Devleti'nin kurulmasını engellemiştir. Rusya ve İngiltere'nin Kürt aşiretler üzerinden Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmasına müsaade edilmemiştir. Hatta yabancıların Kürtler üzerindeki emelleri gerçekleşmemiştir. Müslüman halk daha bilinçli hâle gelmiş ve bölgeye yönelik yıkıcı faaliyetlere izin vermemiştir. II. Meşrutiyet'ten sonra Hamidiye Alayları'nın isimleri değiştirilmiş ve sınırlı da olsa faaliyetleri devam etmiştir. Aşiret Alaylarının Balkan ve I. Dünya Savaşında bile ciddi katkıları olmuştur.

Aşiret Mektepleri

Sultan II. Abdülhamit 33 yıllık iktidarı süresinde eğitim alanında çok ciddi reformlar yapmış ve önemli sonuçlar elde etmiştir. “Nitekim rüşdiyelerin sayısı 250'den 600'e, idadiler 5'ten 104'e, Darümuallimînler 4'den 32'ye çıkarılmıştır. Yine 1876'da sayılan 200 olan ibtidâi okullarına, 4.000-5.000 civarında yenileri eklendiği gibi 10.000'e yakın sibyan okulu usûl-ü cedîde tahvil edilmiştir.

İmparatorluğun her yanında olduğu gibi Doğu da özellikle Kürt nüfusun yaşadığı bölgelerde eğitim seferberliği ilan etmiştir. 1881 de Sivas, Diyarbakır, Erzurum, Elazığ ve Van'a Maarif müdürü atanmıştır. Hakkari ve Diyarbakır da İdadiler açılmış, Van, Gevaş, Erciş, Toprakkale, Patnos, Modrak ve Söylemez de Sibyan mektebi ve rüşdiyeler, Hakkari, Dersim ve Van da yatılı idadiler açılmıştır.”³³

Sultan Kürt halkına yönelik olarak dini ve kültürel amaçlı Kürtçe kitaplar da hazırlanmış ve yayınlamıştır. 1891 yılında *Türkçeden Kürdi Lisanına Mütercem İlmihal* adıyla Türkçe Kürtçe ilmihal yayınlanmıştır. 1894 yılında Yusuf Ziyaeddin Paşa tarafından Hediyyetü'l- Hamidiyye fil- Lügat'il Kürdiyye adıyla Arapça Kürtçe sözlük hazırlanmıştır. Sözlüğün sonuna Ahmedî Hani'nin Nubaran Piçukan adlı risalesi, bazı Kürt şairlerden şiirler ve Kürtçe dil bilgisi kuralları eklenmiştir.

“Osmanlı Devletinin resmi okullarında okutulmak üzere çok sayıda ders kitabı hazırlanmış ve bu kitaplarda öğrencilere Kürt coğrafyası ayrıntılı olarak tanıtılmıştır. Mesela 1895 yılında Kolağası Ahmet Cemal tarafından

³³ Bayram Kodaman, Sultan II. Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, TTK Ankara 1991, s. 76-179.

“Coğrafyayı Osmani” adıyla ders kitabı hazırlanmış ve bu kitapta Kürt coğrafyası ve Kürt halkı hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir.”³⁴ Ayrıca

Sultan II. Abdülhamid'in Kürt ve Arap Müslümanlara yönelik en önemli projesi ise Aşiret Mektebinin açılmasıdır. Aşiret Mektebi, Maarif Nezareti'ne bağlı bir eğitim kurumudur. Sultan II. Abdülhamit'in Arap aşiret ağa ve şeyhlerin erkek çocuklarını eğitmek amacıyla İstanbul'da açtığı mekteptir. Bu okul, ileri görüşlü Osmanlı padişahının Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü için attığı en cesur adımlardan biridir. Aşiret Mektebi (Mekteb-i Aşiret-i Hümayun) adıyla Sultan II. Abdülhamit tarafından 21 Eylül 1892 tarihinde açılmıştır.

Aşiret Mektepler'inin kuruluş amacı: “Arap aşiretlerine medeniyet götürmek, onları, saltanat ve hilafet makamına olan bağlılıklarını artırmak, “şer'an ve kanunen mükellef oldukları sadâkat-ı kalbiyye ve vezâifi diniyyelerini takviye ve tekid eylemektir.”³⁵

“Aşiret Mektebi, aşiretlerin yoğun ve hâkim olduğu bölgeleri muhafaza etmek için, bunların reislerinin ve ağalarının çocuklarını, Osmanlı kültürüyle yetiştirerek devlete ve saltanata bağlamak amacıyla açılan okuldur. Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde hızla yaygınlaşan azınlıkların milliyetçi eylemlerine karşı Müslümanları güçlendirmek istemiştir. Eğitim gören gençlerin eğitimini tamamladıktan sonra devlet için faydalı hizmetler yapmaları istenmiştir.”³⁶ Mektebe ilk olarak Halep, Bağdat, Suriye, Musul, Basra, Diyarbakır, Trablusgarp vilayetlerinden ve Kudüs, Bingazi ile Zur sancaklarından, kabiliyetli ve müteber ailelerin 12 ile 16 yaş arasındaki çocukları alınmıştır. Başlangıçta sadece Arap aşiret reislerinin çocukları alınırken sonraki yıllarda, okulun prestijinin artması üzerine Kürt ve Arnavut aşiret reislerinin çocukları da kabul edilmeye başlanmıştır. Böylece mektep, bütün aşiretlere hitap eder duruma gelmiştir.³⁷

Aşiret Mektebi'ne, Hamidiye Alayları'nda yer alan Kürt aşiret reisleri çok büyük ilgi göstermiştir. Aşiret şeyhleri çocuklarını bu mektebe vererek Sultan Abdülhamid'e yakınlık kazanacak ve şeyhlerin bölgelerindeki itibarları artacaktır. Bu amaçla için Şakir Paşa'yı aracı koymuşlar, Sultan da bu istekleri

³⁴ Nihat Karademir, Sultan Abdülhamid ve Kürtler, Nubihar Yayınları, İstanbul 2014, s. 313, 315.

³⁵ Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, s.71.

³⁶ Bayram Kodaman, *Aşiret Mektebi Hümayunu*, DİA. c. 4, İstanbul 1991, s. 9, 11.

³⁷ Alişan Akpınar- Eugene L Rogan, *Aşiret Mektep Devlet*, Aram Yayınları, İstanbul 2001, s. 19 -38.

geri çevirmemiştir. Cibranlı, Zeylan, Celali, Şemski ve Saraçlı gibi Kürt aşiretlerinden okula talebe alınmış ve çok sayıda şeyhin çocuğu İstanbul'a getirilmiştir. Birkaç örnek vermek gerekirse; Nablus'dan Şeyh Rıza'nın oğlu Süleyman Efendi, Urban-ı seyyare meşayih evladından Sa'd b. Hacı Hüseyin, Ebu Mehmed Aşireti şeyhi Arabi Paşa'nın oğlu Mehmed İzzet, Beni Akabe şeyhi Mehmed el-Akabi'nin oğlu İbrahim, Beşatveh Arabları şeyhi Süleyman el-Bekar'ın oğlu Mecli, Karapapak reislerinden Şehabeddin Efendi, Duleym aşiretlerinden Mehamde Aşireti Reisi Abbasu'l-Avde'nin oğlu Hudaır, Haydaran Aşireti reislerinden Hüseyin Paşa'nın oğlu Salih, Dürzi şeyhlerinden Halil Givan ve Şeyh Halil el-Halebi efendilerin oğulları bunlar arasındaydı.

Bu çocuklar, özenle yetiştirilmiş ve daha sonraki senelerde sayıları arttırılmıştır. İki yıllık öğretim programı beş yıla çıkarılan okulda Kuran-ı Kerim, fıkıh, ilmihal gibi din bilgileri yanında, zamanın fen bilgileri, Fransızca, Türkçe, coğrafya, tarih, edebiyat, matematik ve askerî dersler okutulmuştur. Mektebin eğitim düzeyi ibtidaiye ve rüşdiye düzeyindedir. Aşiret Mektebi'nden mezun olan bazı çocuklar, Harbiye ve Mülkiye mekteplerine gönderilmişlerdir. Eğitim yatılı ve ücretsizdir.

Aşiret Mektebi'nden mezun olan öğrenci orta derecede sorumluluk isteyen görevlerde bulunacaktır. 1896 'da bu mektepten mezun olan 26 öğrencinin 23 ü, harbiye ve mülkiye mektebine nakledilmiştir. Çoğunluğu yüzbaşı, sivil memur, kaymakam, nüfus müdürü, zaptiye subayı ve polis komiseri olacaktır. İki parlak öğrenci paşa olmuş ve beşi de Osmanlı meclisine mebus seçilmiştir. On beş yıl içerisinde ortalama 600 öğrenci bu mektebe alınmış, bunların 400'ü mezun olmuştur.

Aşiret Mekteplerinden mezun olan öğrencilerin önemli bir kısmı mektebin kuruluş amaçlarına uygun olarak yetişmiş ve Osmanlı Devletine önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. "Basra vilayetinden gelen Abdulmuhsin yarbay olmuş ve Meclis i Mubusan'a katılmıştır. Bingazi'den Ali Nureddin, Zor vilayetinden Ali Saltan, Diyarbakır'dan Mehmed Cemil, Van'dan Mehmet Hamza kaymakam olmuştur. Aşiret mektebinden mezun olan bazı öğrenciler babalarının yerine aşiretlerinin başına geçmiştir. Navf es Salih Halep'te Hadıyan aşiretine, Muhammed Barcis el- Farhan Şibaa aşiretine ve Abdülkerim Müntefik aşiretinde etkili olmuştur. Mektepte eğitim gören bazı kişiler ise Osmanlılara karşı ayrılıkçı faaliyetlerde bulunmuştur. Şerif

Hüseyin'in oğlu Faysal, Azadî hareketi lideri Halit Cibranlı ve İhsan Nuri Paşa gibi. ³⁸

Aşiret Mektebi yemek beğenmeyen öğrencilerin isyanı bahane edilerek Şubat 1907'de kapatılmıştır. Galiba kapatılmasının ana sebebi milliyetçi fikirlerin mektepte okuyan öğrenciler arasında yaygınlaşmasıdır.

Sultan II. Abdülhamid hatıralarında mektebi açmakla iyi yaptığını ve haklı olduğunu iddia etmiştir. “Kürt ağalarının bazılarının çocuklarını İstanbul'a getirip memuriyete yerleştirdiğim için de tenkit edildiğimi biliyorum. Senelerdir Hristiyan Ermeniler nazırlık mevkilerini işgal etmişlerdir. Bundan sonra da kendi dinimizden olan Kürtleri kendimize yaklaştırmakta ne gibi bir zarar olabilir? Aynı şekilde “Bedirhanogulları”nı himaye ettiğim ve merkezde muhafaza ettiğim için, bunların memleketin huzurunu bozacakları söylenerek de tenkit ediliyorum. Tabii herkes istediği gibi düşünmekte serbesttir.”³⁹

Aşiret Mektepleri'nde Arap, Kürt aşiret ve şeyhlerin çocukları okutulmuştur. Başarılı olan öğrencilere rütbeler verilmiş ve bu öğrenciler maaş bağlanarak mülki memuriyetlere tayin edilmişlerdir. Aşiret Mektepliler devletin yönetimine katılarak ülkenin birliği ve yönetimine katkı sağlamıştır. Ancak mezun olan öğrencilerin bütünü üzerinde bir çalışma yapılmadığı için okulun başarılı olup olmadığını söylemek güçtür.

Kürtlerin Babası Sultan Abdülhamid:“Bavê Kurdan”

Halidi Nakşibendiler, Sultan tahttan indirilince Genç Türk hareketini desteklememişlerdir. Buna karşılık Kürtler arasında milliyetçilik karşıtı ve halife taraftarı ayaklanmalar da çıkmıştır. 1908 yılında Süleymaniyeli Şeyh Said Berzenci Jöntürkler'e karşı isyan etmiştir. İsyanı Hamavend aşireti de destek olmuştur. Milli Konfederasyon'un lideri ve Hamidiye Alayları'nın komutanı İbrahim Paşa 1909'da Sultan II. Abdülhamid devrilince padişahı desteklemek için ayaklanmıştır. “Bazı şeyhler ise geleneksel İslam devletinin devamını savunmuş ve II. Abdülhamid'i devirdikleri için Jöntürkler'i sevmemiştir. Kürt şeyh ve aşiretlere göre Sultan II Abdülhamid Kürt yanlısı ve

³⁸Alişan Akpınar- Eugene L Rogan, *Aşiret Mektep Devlet*, s. 33, 38.

³⁹Sultan Abdülhamid, *Siyasi Hatıralarım*, s. 50, 51; Odile Moreau, *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev. Işık Ergüden), İstanbul 2010, s. 69.

İslamcı bir halifeydi. Bu sebeple padişah, şeyhlerin gözünde padişah ideal bir sultan ve halifeydi.”⁴⁰

Sultan Abdülhamit otuz üç yıllık iktidarı döneminde Kürtlerle sıcak temas kurmuş, onları devlet hizmetlerinde istihdam etmiş, aşiretlerin varlığını yasallaştırmış ve dış güçlere karşı onları korumuştur. Bütün Müslümanların halifesi sıfatıyla Kürtlere karşı herhangi bir ayrımcılık yapmamıştır. Hatta Kürtlerin tarihinde Kürtler en çok ilgi ve itibarı bu devirde görmüştür. Bu sebeple Kürtler, Sultan’ı Kürtlerin babası olarak görmüştür. II. Abdülhamit tahtan indirildikten sonra bazı aşiretler Osmanlı Devleti’ne küsmüş ve ayrılıkçı politikalar izlemeye başlamıştır.

Sonuç

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde en etkili olan padişah Sultan II. Abdülhamit’tir. Padişahın yönetiminde bu kadar etkili olmasının en önemli sebebi padişahın mutlakiyet çerçevesinde devleti yönetmesi ve İslamcılık politikası uygulamasıdır. Padişah, İslamcılık kapsamında Türklere bağlı olarak Arap, Kürt ve Arnavutları bir arada tutmuş ülke bütünlüğünü korumaya çalışmıştır. Ancak Panislamist politikanın en belirgin özelliği Kürtlere yönelik geliştirilen projedir. Padişah başlangıçta Kürt aşiret liderleriyle doğrudan temas kurarak aşiretleri kendine bağlamaya çalışmıştır. Hatta aşiretleri dış güçlere karşı kullanmayı bile denemiştir. Ancak bu politikası olumsuz sonuçlanınca Kürt aşiretlerinden Hamidiye Alayları adıyla özel bir ordu kurmuştur. Hamidiye Alayları vasıtasıyla bölgede devlet otoritesini yeniden tesis etmiş ve savaşlarda aşiretlerin askeri gücünden yararlanmaya çalışmıştır. Ayrıca aşiret reislerinin çocukları için İstanbul’da Aşiret Mektebi kurarak altı yüz civarında öğrenciye öğrenim imkanı sağlamış ve bunların bir kısmını devlet hizmetinde istihdam etmiştir.

Padişahın en orijinal ve önemli projesi ise Dersim bölgesine yönelik olmalıdır. Sultan, hükümdarlığı boyunca Dersim bölgesi için uzmanlarına on iki civarında layiha hazırlatmış bölgenin sorunlarını anlamaya ve çözmeye çalışmıştır. Ancak uzmanlar bölgeyi objektif olarak inceleyememiş ve uzmanların önemli tespitlerine rağmen lâyhalar bölge sorunlarının çözümüne ciddi bir katkı sağlayamamıştır. Sultan II. Abdülhamit’in Kürt politikası kendi çağında başarılı ve etkili olmuştur. Başarının en somut göstergesi Doğu Anadolu Bölgesinin hâlâ Türkiye’ye bağlı olmasıdır.

⁴⁰ Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, s. 203.

Bibliyografya

- Ahmet Cevdet Paşa, Mâruzat, (Haz. Y. Halaçoğlu), İstanbul 2010.
- Algar, Hamid, Nakşibendilik, (Çev. Komisyon), İstanbul 2012.
- Ateş, Sabri, Şeyh Ubeydullah İsyanı, Kürt Tarihi, S. 7, Yıl, 2013, s. 36.
- Averyanov ,P. İ. Osmanlı İnan - Rus Savaşlarında Kürtler (19. yüzyıl) Avesta Yayınları İstanbul 2010.
- Bozdağ, İsmet, Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri, İstanbul 1986.
- Bruinessen, Martin van, Ağa, Şeyh ve Devlet, (Çev. B. Yalkut), İstanbul 2003.
- Gencer, Fatih, Merkezîyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı, Ankara Ün. Sosyal Bilimler Ens. Doktora Tezi, Ankara 2010.
- Gündoğdu, Cihangir - Genç, Vural, Dersim'de Osmanlı Siyaseti, İstanbul 2013.
- Hazerfen, Ahmet – Şenel, Cemal, Osmanlı Belgelerinde Dersim Tarihi, İstanbul 2003.
- İlhan, M. Mehdi, Amid (Diyarbakır), TTK Yayınları, Ankara 2000.
- Jwaideh, Wadie, Kürt Milliyetçiliğini Tarihi, (İ. Çeken- A. Duman), İstanbul 2012.
- Karpat, Kemal H. 1. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı (1876 - 1909), Türkler, Ankara 2002.
- Karademir, Nihat, Sultan Abdülhamid ve Kürtler, Nubihar Yayınları, İstanbul 2014.
- Kodaman, Bayram, Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Ankara 1987.
- Sultan II. Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, TTK Ankara 1991,
-II. Abdülhamit ve Kürtler Ermeniler, SDÜ, Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs 2010, s. 21, s. 136.
-II. Abdülhamit Hakkında Bazı Düşünceler, Osmanlı, c. II, Ankara 1999.
-Aşiret Mektebi Hümayunu, DİA. c. 4, İstanbul 1991, s. 9-11.
- Landau, Jacop M. İslami Birliğin Sağlanmasına Yönelik Çabalar, (Çev. P. Fidanoglu), Türkler, c. 13, s. 133.
- Lazarev, M. S. - Mihoyan, Ş. X. Kürdistan Tarihi, (Çev. İ. Kale), Avesta, İstanbul 2010.

- Marufoğlu, Sinan, Osmanlı Döneminde Kuzey Irak, İstanbul 1998.
- Minorsky, V. Kürtler ve Kürdistan, (Çev. Kamuran Fıratlı), Doz Yayınları, İstanbul 1996.
- Moltke, Helmuth, Türkiye Mektupları, (Çev. H. Örs), İstanbul 1969.
- Moreau, Odile, Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu, (Çev. Işık Ergüden), İstanbul 2010.
- Ortaylı, İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul 2006.
- Öğün, Tuncay, Cizreli İzzeddin Şir Bey ve İsyanı, İstanbul 2010.
- Özcan, Azmi, Sultan II. Abdülhamid, Türkler, c. 12, Ankara 2002.
- Rumlu Hasan, Ahsenü't- Tevârih, (Ç Cevan), Ankara 2004.
- Sultan Abdülhamid, Siyasi Hatıralarım, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010.
- Uşak, Hasan, Kürdistan'da Aşiretçilik ve Milliyetçilik, İstanbul 2010.
- Yılmazçelik, İbrahim, Diyarbakır Eyaletinin Yeniden Teşkilatlandırılması (1847- 1864), Osmanlı, c. 6, Ankara 1999.
- Yüksel, Müfid, Seyyid Şeyh Ubeydullah En- Nehri ile İlgili Bazı Belgeler, "Müfid Yüksel kişisel sayfası."